

## Vélemény

Mohay Tamás: *A csíksomlyói kegyhely és búcsújárás a 20. század második felében* c.

MTA doktori értekezéséről

Mohay Tamás disszertációként benyújtott műve nagy szakmai hiányt tölt be: megírta az első átfogó, hiteles, magas tudományos színvonalú magyar kegyhelytörténetet, ezt megelőzően 2009-ben publikált „A csíksomlyói pünkösdi búcsújárás” c. könyvének mintegy folytatása illetve betetőzéseként; megtartva és tovább fejlesztve az új könyvben annak lényegi mondanivalóját. Mindkét összefoglaló mű fő vonala a kegyhely illetve búcsújárás története, két időintervallumban. A két könyv idősíkjai – a múlt század második felét illetően – némileg fedik egymást, ami fontos tanulságok levonását tette lehetővé a szerző számára a kegyhelytörténet utólagos illetve kortárs megítélésének időbeli változásaival kapcsolatban. Most a második könyv, a benyújtott disszertáció megítélése a tisztünk, de óhatatlanul figyelembe kell vennünk az elsőt is, mert tulajdonképpen a kettő együtt ad ki egy ideális összefoglalást. Ezt semmiképpen sem tekintem a disszertáció hibájának: az önmagában is teljes, önállóan értékelhető mű, amelybe az első könyv minden lényeges mondanivalóját átemelte a szerző.

A közelmúltban még egy fontos mű született a csíksomlyói kegyhelyről: Tánczos Vilmos alapvetően a népi vallásosság szemszögéből megírt, 2016-ban publikált könyve, amely – mint Mohay Tamás jogosan véli – nem tette feleslegessé az ő könyvét, amelyet saját terepmunkája és számos új, eddig ismeretlen forrás feldolgozásával írt. Tánczos könyvének eredményeit és tanulságait hasznosítani számos előnnyel járt, emellett azonban bizonyos szemléletbeli illetve szerkezeti problémákat is magával hozott, amelyekről később szólok. Mohay Tamás fő célja egy összefoglaló, komplex monográfia elkészítése volt, melyet, mint megjegyzi, nem csak a „szűken vett népi vallásosság kereteiben” akart megírni, amely a „hagyományos székelyföldi, gyimesi és moldvai résztvevők felé fordítja a fókusz” – hanem összetettebb szándékkal: a népi valláson kívül eső területeket is bevonva. A jelzett, népi valláson kívül eső területek mintegy természetes részei egy komplex monográfiának (a kegyhely története, a kegyhely és a búcsújárás egyháztörténeti vonatkozásai, a helyi identitás, és nemzeti identitás kérdései, a búcsújárás profán oldalai, az anyagiak, a tárgyi szükségletek, a turizmus, a kereskedelem, a média szerepe stb.); ezzel a kiterjesztéssel a jelenkori vallási élet kutatásának egy fontos lépését tette meg Mohay Tamás. A „profán” világra történő kiterjesztés mellett nagy hangsúlyt kap a műben a *más nézőpont*: ez egy „felülről”, az egyházi elit illetve a ferences rend, az egyházi és világi szervezők szemszögéből megírt kegyhelytörténet.

Mohay Tamás új könyvének fő célja, – az ő szavaival – a csíksomlyói búcsújárás alapos értelmező leírásával az első könyvben megírt kegyhelytörténet folytatása a 20. század második felétől a jelenig. A fő hangsúly az 1989-es helyreállítás óta eltelt időszakon van, mint ő megfogalmazza: a munka „a kegyhely újjáéledési és újjáalakulási folyamat”-ának megírása, oknyomozó történet a változásokhoz vezető körülmények lehetőségig teljes feltárásával.” Elsősorban arra a kérdésre keresett feleletet, hogy hogyan és miért lett a csíki katolikusság helyi kegyhelyéből Udvarhely és Moldva katolikusságának idevonzásán túl, egy egyre szélesebb körből folyamatosan százezres tömegeket vonzó ünnep illetve nemzeti kegyhely. E kitűzött célja magas szintű tudományos műben valósult meg, amelyben a jelen értelmező leírásának háttérben hangsúlyosan jelen van a történeti dimenzió, a múlt és jelen kapcsolatai, a múlt

átértelmezett továbbélése a jelenben. A jelen egy történelmi folyamatnak a jövőbeli változások magjait is magában hordozó állomásaként jelenik meg a műben. A fő vonal a kegyhely illetve a búcsújárás meg-megszakított folytonosságú alakulástörténete, a változások vizsgálata és azok történelmi, egyháztörténeti, társadalmi, politikai, mentalitásbeli körülményeinek, okainak feltárása, háttérben a csíksomlyói ferencesek és általában a ferences rend történetével, sorsának alakulásával.

Mohay Tamás öt nagy fejezetre osztotta művét. Az első rész egy céljait, módszereit és **és** forrásait bemutató bevezető. Módszerének lényege a múlt forrásfeltáró és forráselemző vizsgálatának ötvözése a saját terepmunkán alapuló jelenvizsgálattal, amely magában foglalja a jelenben feltárt, múltra való visszaemlékezések vizsgálatát is. Legfontosabb új kutatási eredményeinek ez a módszer a záloga: a kötet sok pontján világítja meg a szerző szép elemzésekkel, a múltbeli események, és a jelen történéseinek, változásainak összekötő, egymást magyarázó értelmező szálait. A két kötetet összehasonlítva szemmel látható a már első kötetben is bemutatott forrásanyag gazdagodása. Sok új, addig ismeretlen, feltáratlan forrás elemzése került bele a második kötetbe, ami a múltra is egy-egy újabb nézőpontból vetít fényt.

A dolgozat egy másik nagyra értékelendő erénye maga a feltárt történeti forrásanyag: levéltárakból, rendi és magánkézen lévő kéziratok és egyéb dokumentumok, amelyek feltárásában Mohay teljességre törekedett, amennyire a levéltárakhoz való hozzáférés illetve az anyagok idők során, főleg a szocializmus idején végbement pusztulásai megengedték. Különösen jelentősek a rendi források, a rendtartomány és rendház Historia domusa, valamint a ferencesek által vezetett feljegyzések, továbbá a székelyföldi sajtó anyagának invenciózus felhasználása. Ugyancsak fontosak a diktatúra-kori hivatalos, nyilvános dokumentumok hiányát pótló kortárs, személyes dokumentumok, a szétzúzott rendi élet, a betiltott búcsújárás rejtőzködő mozzanatainak bemutatásában. De a rendszerváltás utáni évek feltárt, hatalmasra növekedett nyilvános forrásanyaga is rendkívül jelentős; ilyen például a búcsú résztvevőinek illetve az egyes búcsús csoportoknak, keresztaljának, helyre, évekre bontott névsorainak közlése. E téren maximálisan érvényesült Mohay „népi valláson kívül eső” területek bevonására irányuló törekvése: a kegyhely épületrestaurálási dokumentumaitól a vásári árusokkal kapcsolatos adatfelvételekig és a média tárgyi világáig számos terület kapott teljességre törekvő dokumentációt.

A történeti források feltárásával párhuzamosan folyt a 12 évig folyamatosan ismétlődő, nagyszabású, egyetemi tanítványok segítségével végzett többszereplős, többdimenziójú gyűjtőtevékenység. Maga Mohay Tamás, mint „résztvevő megfigyelő” az ismétlődő alkalmak változásait dokumentáló, nagyterjedelmű saját interjúanyagot használhatott fel művében. A terepmunka több ezer fénykép készítésével is járt – a fotózás többfókuszúvá válásához a diákrésztvevők részvétele is hozzájárult; mint írja Mohay: „Minden helyszínen és minden helyzetben készültek fényképek”. A magyar kegyhelykutatás eddig páratlan eredménye a több ezer fotó, amit a mű egy önálló fejezeteként, időrendben közöl a szerző.

A forrásanyag összegyűjtésével nyilvánvalóan a hiánypótlás, az üres betöltése, az ismeretlen vonatkozások megismerésének lehetősége volt a szerző célja, és e céltudatosan gyűjtött gazdag forrásanyag és a jól szervezett hosszú terepmunka alapvető meghatározója volt kitűzött célja megvalósításának. Több nézőpontú, interdiszciplináris kutatással a történeti és jelenkutatás hasznait valóban ötvözni tudó, gazdag, változatos forrásokból származó, sokdimenziójú adatanyagot a különböző szempontú elemzéseikhez invenciózusan felhasználó mű jött létre,

amely ötvözi a történettudomány, egyháztörténet, történeti néprajz és a jelenkutató vallási néprajz és kulturális antropológia megközelítési módszereit és minden említett diszciplína számára szolgál új mondanivalóval.

*A második nagy fejezet az 1909-es kötet fő mondanivalóját, az 1949 előtti korszak történetét foglalja össze röviden az új kötet szempontjából nézve. A vezérmotívum „a múlt emlékei a jelenben”. Itt szép elemzést kap, részletes és pontos dokumentációval a kegyhely térszerkezetének változása, valamint a tisztelet három fő tárgya: a *kegyszobor*, *labarum* és a *kisbazilika-jelvény*. Különösen a labarum és a hozzá fűződő cselekmények bemutatása hézagpótló – lévén ez sajátosan a csíksomlyói búcsú sajátos kelléke. Kiemelkedő fejezete a könyvnek a búcsú – az ünnep identitásában mai napig szerepet játszó – eredettörténetének valamint a kegyszobor történetének szövegfolklorisztikai nézőpontokat is bevonó elemzése, a valódi és a mitikus eredet problematikájának központba állításával.*

*A harmadik részben a diktatúra idejének búcsútörténetét vázolja Mohay, ami megint csak hézagpótló munka – és mint írja a szerző, kellő előmunkálatok híján nem volt egyszerű feladat. Két kiemelkedő csomópontja ennek a leírásnak egyrészt az egyház küzdelmének láttatása az intézmények, az épületek, az infrastruktúra megtartása érdekében, az egyedül maradt papok helyzete, hitoktatás megszervezése stb.; másrészt a búcsújárás múltbeli szervezőinek és maguknak a búcsújáróknak a törekvései a búcsús formák megtartására.*

*A negyedik rész az 1989 utáni történet, vagyis a kegyhely, a zarándoklatok és zarándokok jelenkorának leírása, a 89-ben megindult újjáalakulás és változások fényében. A vezérfonal, szerencsés nézőpont-választással, a nyilvános ünnep, mint „rituális dráma”, illetve annak forgatókönyve, rendezői, ideje, terei és szereplői – e tényezők mentén többfelől megközelített érzékletes leírást kapunk a búcsú eseménysorozatról. Az ünnep idejének részfejezetében jelenik meg a liturgikus és nem liturgikus események sora, illetve a búcsús program átalakulásának bemutatása a terepmunka alapján vizsgált időkeretekben, a változások oknyomozó vizsgálatával. Ha lehet, még érzékletesebb leírást kapnak az ünnep tereinek változatos dimenziói, a Csíksomlyó bonyolult domborzati viszonyai mentén rendeződő búcsújárás tereinek változásai és szerepük a búcsújárás eseményeiben illetve magartartási és viselkedésformáiban. Mind a tér, mind az idő vonatkozásában fontos értelmező szerepet kap a múlt. Mint maga a szerző is hangsúlyozza, a búcsú vonzáskörének részletező bemutatásában tudta igazán kihasználni a többfókuszú kutatás eredményeit. Egyre bővülő körökben mutatja be a teljes vonzáskörzetet – a keresztalják szervezését, hierarchiáját, vezetőit és a menetek résztvevőit, majd magukat a menetek gyülekezéstől a megérkezésig, összes profán körülményükkel együtt: az útvonalakat, pihenőket, étkezést, szállásokat stb. Joggal hangsúlyozza Mohay új eredményként a búcsú szervezőinek és vezetőinek bemutatását, a ferencesrend és az egyházmegye papságának részletes, személyekre lebontott taglalását e szerepekben; ez elsőként történik meg ilyen részletességgel a magyar kegyhelyek vonatkozásában.*

*A záró ötödik rész témája, amint a tézisekben írja Mohay, a „búcsújárás és a kegyhely új hangsúlyainak, változó dimenzióinak kibontakozása.” Az 1990 utáni korszak fő tendenciáinak jelzése már a 1909-es kötet összefoglalójában is megtörtént: a tömegessé válás, a hagyományos körmenet és a specialisták szerepének változásai, megszűnése, a média, DUNA Tv szerepe, az ún. „paraliturgikus elemek” (mint a hajnali napvárás, a templomban alvás) megszűnése illetve átalakulása, valamint a nemzeti jelleg erősödése – mindez már ott is elemzést nyert, de itt, e*

később megírt elemzésben más rálátással, új szempontokkal gazdagodott. A fő csapásvonal a felekezeti jelleg háttérbe szorulása, a vallási hagyomány profanizálódása és feltöltődése a nemzeti tudat és nemzeti érzés kifejezésével. Ennek bevezetéseképpen leírja Mohay, hogy hogyan ment végbe az erdélyi katolikus egyház és a ferences rend, szűkebben a csíksomlyói közösség megújulása, az első szabad búcsú előkészítése. Joggal hangsúlyozza a szerző, hogy leírása e téma első, a szerteágazó szakirodalmi vonatkozásokra kiterjedő összefoglalása. Másik kiemelkedő részfejezet a kegyhely nemzetivé válásának, a nemzeti jelképek valamint a nemzeti identitás alakulásának leírása, a „nemzet” és a „nemzeti” fogalmak változásainak adatgazdag elemzésével, a múlt értelmező bevonásával, visszapillantva a 19. sz. második feléig. A résztvevők szemszögéből való megközelítésnek e műben ritka példái a „Babba Mária” sokdimenziójú fogalmának szerepével, és az *István a király* rockopera körüli események bemutatásával foglalkozó részfejezetek, amelyekkel a nemzeti identitás átélésének a szerepét kívánja a szerző illusztrálni. Szintén fontos új eredmény a disszertáció záró részfejezeteiben a média szerepének, valamint a búcsú piaci vonatkozásainak gazdagon dokumentált bemutatása, továbbá a zarándokturisták vizsgálata, három magyarországi csoport részletes bemutatásával. Mindez igen érzékletessé teszi az utolsó fejezet fő mondanivalóját, a szent és a profán új arányainak a bemutatását.

A disszertációt az elemzett történeti források egy részének bemutatása és egy hatalmas, időrendben közölt fotógyűjtemény egészíti ki.

Mohay Tamás disszertációja megírásával létrehívta az első teljeskörű – a történeti és a jelen dimenzióit egyaránt szem előtt tartó – magyar kegyhely-monográfiát, magasfokú szakmai igényességgel. Sokdimenziójú látásmóddal, a búcsújárás sokszempontú megközelítésével, a történeti néprajz és a jelenkutató antropológia sikerült szemléleti és tematikai ötvözetét hozta létre. A remek stílusban, a művelt nagyközönség számára is közérthetően megírt könyv fő erénye – az új tudományos eredmények mellett – a páratlanul gazdag ismeretanyag: valóban megismerhetjük belőle Csíksomlyó történetét, és részesévé lehetünk egyfajta kutatói búcsú-élménynek.

Ami ebben a fontos műben meg van írva, ahhoz kevés kritikus szót tudok hozzáfűzni (igaz, a lokális történet és egyháztörténet kérdéseiben nem vagyok eléggé járatos). Konkrét hibaként egyetlen dolgot jegyeztem föl olvasás közben: az 59. oldalon azt írja Mohay Tamás, hogy a „búcsú és búcsújárás jellegzetesen katolikus gyakorlat, sem az ortodox, sem a protestáns vallási hagyományban nem ismert, nem elismert”. Az ortodox gyakorlatot tekintve ez tévedés: nemcsak Kelet-Európa minden országában (Romániában is), hanem a grúz, örmény, sőt jordaniai, libanoni stb. görög-keleti egyházak fennhatóságában is vannak – többnyire Szűz Máriának, de különböző keleti szenteknek is szentelt –, csodatevő ereklyék vagy ikonok köré szerveződött kegyhelyek (és muszlim zarándokhelyek is léteznek).

Itt szeretnék még szót ejteni bizonyos szerkezeti problémákról. Némi gondot okozhatott Mohay Tamásnak két könyve összeolvasztása. A szerkezet véleményem szerint még kiigazításokra szorul, az előtörténetet és a legújabb történetet talán koherensebben össze kellene olvasztani, és egyetlen teljes összefoglalássá tenni, a történet egybefoglalt, összefüggő bemutatásával, ahol az egyes időszakok fejezetei egyenlő hosszúságúak, továbbá a búcsús események, az idő- és térszerkezet, a szervezők és szereplők összevont, az alakulást, változásokat egy történetben, nem két időkeretre széttagolt bemutatásával, az óhatatlanul a műben maradt néhány ismétlést kiküszöbölve. Talán érdemes lenne ezt megfontolni a könyv kiadása előtt. Ez csak óvatos

ajánlat; ennél fontosabbnak látom a fényképek problémáját. Kár, hogy a nagyszerű fotóanyag nem épül be eléggé a műbe, nem dokumentálja mindig azt, amit tulajdonképpen dokumentálhatna, ha a szöveg folyamatába lennének illesztve a képek. Lehet, hogy csak technikai nehézségek miatt jött létre ez a megoldás, de sajnos a szöveg fotók számára való utalásai nem pótolják a közvetlen kapcsolatot a szöveg és a fényképek között. A külön közölt fotók egy önálló, nagyon szép és hasznos, de a műtől független, másik műként jelennek így meg az olvasó számára. (Lehetne is belőlük egy ettől a műtől különválasztott, szép fotóalbumot közzétenni). Véleményem szerint a kiadásra való előkészületek során érdemes volna megfontolni a fotók célszerűbb elhelyezését a könyvben.

Végül még néhány hiányérzetemről szeretnék szólni, vagyis arról, ami meglátásom szerint, bár fontos volna, nincs benne a műben, vagy nem kap elég hangsúlyt benne.

A kegyhely története, tér és idődimenziói, az ünnep eseményeinek, magának a búcsújárásnak sokdimenziójú leírásában kevés teret kap a búcsú résztvevőinek szemszöge. Másrészt a rituális és profán események, tevékenységek konkrét dimenziói, gazdag tárgyi világának pontos és részletes leírása mellett alig kapnak teret az egyéni vallásosság lelki, hitbeli és érzelmi dimenziói, a szenttel való találkozás, a Szűz Máriával folytatott kommunikáció, az egyénnel megesett csodák intim szférája, illetve jelentősége az egyén számára. E vonatkozásban nem fogadom el Mohay Tamás érvelését, miszerint a népi vallásosság bizonyos vonatkozásait mások már megírták, ő inkább az egyéb, hiányosan kutatott dimenziókra sarkít. Vannak célzások ezekre a „kihagyott” dimenziókra, például a moldvaiak napbanézése, vagy a hajnali virrasztás turistlátványossággá alakulása kapcsán, vagy többször utal a szerző a búcsújárók élményközösségére, vagy a búcsú megszűnőben lévő fogadalmi jellegére, vagy arra, hogy a búcsú az idősebbek számára „szent próbatétel” – általánosságban, de nem tudjuk meg, mit jelent mindez az egyének számára. A keresztalják részletes bemutatása mellett csak egy-két esetben, mintegy véletlenszerűen kapnak teret az egyéni reflexiók; pl. a moldvai zarándokok kapcsán szó esik a „búcsú vallási jelentőségéről” két moldvai asszony élménybeszámolója kapcsán (220–222. old.). Tényszerűen beszámol Mohay az ún. paraliturgikus elemek megszűnéséről, átalakulásáról, de nem tudunk meg sokat ezek valamikori, vagy akár mostani jelentőségéről az egyének számára: tulajdonképpen mi szűnt meg, vagy alakult át? A búcsújárás eme alapvető, központi indítékainak bővebb taglalása fontos kontextust nyújtana a „történethez”, az események értelmezéséhez is, de a legújabb kori változásoknak – ahogy Mohay kifejezi, a „szent és a profán szétválásának” – elemzésekor sem maradhat el a „szent” oldal mélyebb vizsgálata, egy összefoglaló áttekintés a nagy interjúanyagban bizonyára ott lappangó egyéni élményanyagról.

Mohay Tamás tudatosan választotta a kegyhelytörténet megírásakor az egyházi elit illetve a ferences rend, az egyházi és világi szervezők szemszögét. Az „elit hangsúlyok” érvényesítésével igen nagy űrt töltött be: ilyen szempontú alapos kutatást magyar kegyhely vonatkozásában soha senki sem végzett. E nézőpont azonban néha talán túlzottan is érvényesült. Így látom például Mohaynak a búcsújárás szervezőivel kapcsolatos gondolatait, amelyek egyben a vallás általa használt fogalmaira is utalnak: szerinte a búcsújárás szerves része volt a népi vallásosságnak és ugyanannyira az intézményes vallásosságnak is, és kereteit az intézményes vallás letéteményesei, vagyis az egyházi vezetők és szervezők adják meg, illetve a „A kegyhelyre való nagy tömegű zarándoklatok konkrét formáit áttalálva a kegyhely fenntartóinak tevékenysége hozza létre azokból a spontán kezdeményezésekből, amelyek az élet során kialakulnak” (60. old.). Úgy vélem, hogy nemhogy a lebonyolítás, de még a keretek

megadása sem csak a vezetők műve: sokkal inkább közösen, a kettő összjátékával alakul a zarándoklat lebonyolítása. Harmadikként ugyan egy „közemberi vallásosság”-nak nevezett köztes kategóriát is megállapít Mohay, de én mégis kérdésesnek látom az intézményes vallásosság és népi vallásosság viszonylag merev szétválasztását, külön kategóriákként való kezelését. Nézzük a vallási életet más-más fókuszról, „felülről” vagy „alulról”, de egyik nincs a másik nélkül, sőt, a kettő – vagy három – egyesíthető egy nagyon szerencsés – a vallásantropológiában egy-két évtizede használt, „megélt vallás” (*lived religion*) fogalomban (Primiano 1994, Orsi 2004).

**Egészen** más természetű módszertani probléma a tágabb magyar illetve európai nézőpont és kutatási keretek hiánya. Értésünkre adja a szerző a könyv bevezetőjében, hogy nem tűzte ki célul módszeres összehasonlító vizsgálat végzését más magyar kegyhelyekkel, mivel hasonló, saját terepmunkán alapuló monográfia még nem készült. Nem gondolom, hogy egy elsősorban helyi történeti jelentőséggel bíró munkában módszeres összehasonlító vizsgálatot kellene végezni, de azért a magyar kutatási eredmények rövid ismertetése mellől hiányzik annak láttatása, hogy a csíksomlyói kegyhely és búcsújárás kutatása hogyan épül rá a magyar kutatási eredményekre, mi adja egyéni sajátosságait a legújabb kori társadalmi, politikai, vallási és mentalitásbeli változásokra való reagálások során. Röviden szóba kerülnek ezek a kérdések, de nem kapnak módszeres összefoglalást, hiányzik a csíksomlyói kegyhelynek a magyarországi illetve magyar búcsújárások történetének és jelenének távlataiba helyezése. Ugyanezt kell mondanom az európai kutatási keretekről: egy ilyen igényes mű bevezetőjében vagy összefoglalójában teret kellene kapnia legalább egy rövid áttekintésnek a legfontosabb európai Mária-kegyhelyekről vagy akár Csíksomlyó besorolásának ezek egyes típusai közé, pl. Zimdars-Swartz összefoglaló tipológiája alapján. Hiányolom egy, a néhány évtizede nagy mértékben fellendült és számos fontos eredményt felmutató kutatások példaértékű műveire való kitekintést, legalább a legfontosabb irányvonalak számbavételét, még ha e kutatások nem is épülnek be Mohay Tamás érvelésébe. Főleg a társadalmi és politikai krízisek, etnikai feszültségek talaján alakult új kegyhelyek vizsgálatára, vagy a vallási és nemzeti identitás szerepének kutatására (pl. William Christian ezkiogai, Mart Bax vagy Elizabeth Claverie medjugorjei kutatásaira) gondolok. Vagy a saját terepmunka, résztvevő megfigyelés alapján az egyéni vallási élmények szerepét vizsgáló kutatásokra (mint pl. Paolo Apolito oliveto-citrai, vagy Jill Dubischnak az egyetemes ortodox kegyhellyé növekvő Timos-szigetere vonatkozó vizsgálata) is lehetne utalni, tehát mindazokra a kutatásokra, amelyek mintegy többlet-értelmezést adhatnak a Csíksomlyón végbement jelenségeknek. Ilyen értelemben fontosnak tartanám esetleg a kegyhelyek globalizálódását, a New Age spiritualizust, a kitalált „ősvallási” hagyományokat vizsgáló kutatások rövid számbavételét is (pl. az angliai Glastonbury vonatkozásában, amelynek Marion Bowman kutatásai szerint konkrét kapcsolatai is vannak Csíksomlyóval, egy kitalált Földanya-vallás híveinek révén). Ismétlem, nem gondolok részletes összehasonlító vizsgálatra, de egy rövid összefoglalást a munka elején vagy végén hasznosnak tartanék arról, hogy milyen vallási, politikai, közéleti tényezők indíttatására jöttek létre hasonló vagy különböző válaszok az egyes kegyhelyeken; ez gazdagítaná a művet, és kiemelné Csíksomlyó jelentőségét; talán arra is árnyaltabb választ kaphatnánk ez által, hogy miért és hogyan lett csíksomlyó nemzeti kegyhellyé.

Nem szeretném hiányérzeteim felsorolásával a disszertáció nagy értékeit kisebbiteni. Mindez csak ajánlás egy esetleges későbbi bővítéshez, ami nem kell hogy érintse a remélhetőleg rövid időn belül realizáló első kiadást.

Mohay Tamás disszertációjának megírása nem csak az érintett szakmák: néprajz, antropológia, folklorisztika, történettudomány, vallástudomány stb. szempontjából jelentős tett. A könyv publikációja igen nagy hézagot fog betölteni, nem csak a szakmai olvasók körében. Általában az ún. művelt nagyközönség számára is fontos olvasmány lesz, és mint magas színvonalú ismeretterjesztés hasznos, mondhatni, az egész magyarság számára, mivel manapság valamilyen viszonyban szinte mindenki van – felekezetre való tekintet nélkül – Csíksomlyóval mint kegyhellyel, a vele kapcsolatos közéleti, sőt politikai vonatkozásokkal, és sokak számára elkel még bizonyos vallási és ősvallási ködösítések, misztifikációk oszlatása is: erre is nagyon alkalmas ez az okos józansággal megírt könyv.

Mindezeknek megfelelően Mohay Tamás: *A csíksomlyói kegyhely és búcsújárás a 20. század második felében* c. disszertációjának vitára bocsátását javaslom, és az MTA doktora cím odaítélését a legmelegebben támogatom.

2020. augusztus 1.

Pócs Éva MTA doktora  
professor emeritus

#### Az említett szerzők bibliográfiája

- Apolito, Paolo: *Apparitions of Madonna at Oliveto Citra: Local Visions and Cosmic Drama*. University park: Pennsylvania State University Press, 1998
- Bax, Mart: *Medjugorje: Religion, Politics, and Violence in Rural Bosnia*. Amsterdam: VU Uitgeverij. 1995.
- Brown, Peter: *A szentkultusz kialakulása és szerepe a latin kereszténységben*. Budapest: Atlantisz, 1993.
- Christian, W. A., Jr.: *Visionaries: the Spanish Republic and the Reign of Christ*. Berkeley: University of California Press, 1996.
- Claverie, Elisabeth: *Les Guerres de la Vierge. Anthropologie des apparitions*. Paris: Gallimard, 2003.
- Dubisch, Jill: *In a Different Place. Pilgrimage, Gender and Politics at a Greek Island Shrine*. Princeton: Princeton UP, 1995.
- Orsi, Robert A.: Is the Study of Lived Religion Irrelevant to the World We Live in? *Journal for the Scientific Study of Religion* 42/2. 2004 Jun., 169–174.
- Primiano, Leonard Norman: Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore* 54. 1995 Jan., 37–56.
- Zimdars-Swartz, Sandra L.: *Encountering Mary: From la Salette to Medjugorje*. Princeton, NJ: Princeton UP, 1991.